

Економічні аспекти розвитку аграрних підприємств України

Дядик Т.В., Волошина Є.О., Іванов М.В.

Полтавська державна аграрна академія

Аграрний сектор – системоутворюючий елемент економіки будь-якої держави, а від його розвитку залежить рівень життя в країні. Всі розвинені країни вкладають в сільськогосподарську галузь значні кошти, субсидують малий бізнес в аграрному секторі. Не зважаючи на те, що сільське господарство забезпечує рівень продовольчої безпеки країни, воно й надалі відзначається нестабільністю та ризикованістю, не гарантує швидких і достатньо великих прибутків. Аграрний сектор економіки України є динамічним, потужним, перспективним та конкурентоспроможним сектором, що постійно нарощує обсяги виробництва, експорту та доходів держави, власників і громадян. Найбільш значною галуззю аграрного комплексу є продовольчий, тому пошук потенцій підвищення результативності аграрних підприємств є неодмінною умовою їх виживання в умовах ринкової економіки та входу України у світову економічну систему.

Соціально-економічний розвиток аграрних підприємств впливає не лише масштаби виробництва валового внутрішнього продукту, а й на стан оточуючого середовища, якість життя народонаселення тощо. Економічний розвиток сучасного підприємства вагомою мірою залежить від відносин власності та форм господарювання, його розмірів; механізму державної підтримки вітчизняного товаровиробника на внутрішньому і зовнішньому ринках. Зрештою, відродження і соціальний розвиток села з урахуванням сучасних вимог щодо виробничих, побутових, екологічних та санітарно-гігієнічних умов життєдіяльності сільського населення є нагальною потребою та необхідністю. Розвиток аграрного сектора – запорука процвітання

економіки будь-якої держави в довгостроковій перспективі. Це обумовлено стабільно високим попитом на сільськогосподарську продукцію. Згідно численних досліджень, вітчизняні споживачі витрачають не менше 50-70% своїх трудових доходів на придбання продуктів харчування, отже чим швидше розвивається аграрний сектор, тим вище співвідношення якості і ціни реалізованої сільськогосподарської продукції.

Динаміка агропродовольчого експорту демонструвала аналогічний тренд як і решта експортних товарів, проте темпи скорочення агропродовольчого експорту були меншими ніж загального і, не дивлячись на спад після кризових 2012/13 років, зростання поставок спостерігалось вже у 2016 р. Історично рекордний обсяг агропродовольчого експорту спостерігався у 2012 р., він склав порядку 17,9 млрд дол. США. Проте цей показник було перевершено – за результатами 2018 р. було реалізовано закордон агропродовольчої продукції на 18,6 млрд. дол. США. Таким чином, за останні 10 років експорт агропродовольчої продукції з України виріс в два рази [1].

Виробничий потенціал аграрного сектору України, значно перевищує потреби внутрішнього ринку, він може бути локомотивом розвитку національної економіки та її ефективної інтеграції в світову економічну систему та забезпечити стабільну залежність від зовнішніх умов, оскільки Україна є гравцем сировинного ринку, що робить її залежною від світових цін та попиту [2].

Продовольча безпека прямо пропорційно пов'язана із виробництвом продукції сільського господарства. Динаміка індексів виробництва продукції сільського господарства має позитивну динаміку за останній, 2018 р. – господарства усіх категорій збільшили обсяги

¹ Основні показники зовнішньої торгівлі України URL: http://ucab.ua/ua/doing_agribusiness/zovnishni_rinki/osnovni_pokazniki_zovnishnoi_torgivli_ukraini (дата звернення 10.09.2019 р.).

² Сус Т.Й., Прокопишин М.М. Основні напрямки розвитку агропромислового комплексу України в умовах глобалізації. Електронне наукове видання з економічних наук «Modern Economics», №4. 2017. С.114-121. URL: <http://modecon.mnau.edu.ua/issue/4-2017/UKR/prokopyshyn.pdf> (дата звернення 03.09.2019 р.).

виробництва порівняно з попереднім роком на 8,1 %, у тому числі сільськогосподарські підприємства – на 12,6 %, господарства населення – на 2,3 % (табл. 1).

1. Динаміка індексів сільськогосподарської продукції підприємств України, 2000-2018 рр., % до попереднього року

Роки	Господарства усіх категорій		
	продукція сільського господарства	з неї продукція рослинництва	з неї продукція тваринництва
2000	109,8	121,3	95,3
2001	110,2	112,3	106,8
2002	101,2	98,5	105,7
2003	89,0	85,9	93,9
2004	119,7	133,1	100,5
2005	100,1	97,5	105,1
2006	102,5	101,8	103,6
2007	93,5	90,9	98,0
2008	117,1	128,6	98,7
2009	98,2	95,3	104,2
2010	98,5	95,9	103,4
2011	119,9	130,4	101,3
2012	95,5	91,9	103,9
2013	113,3	117,9	104,0
2014 ¹	102,2	103,2	99,7
2015 ¹	95,2	94,8	96,3
2016 ¹	106,3	109,9	98,0
2017 ¹	97,8	97,0	100,1
2018 ¹	108,1	110,7	101,5

¹ Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях

Джерело: побудовано за даними [3]

За останні п'ять років, коли статистичний облік проводиться без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення АТО, це найкращі результати, адже у 2015 р. та у 2017 р. аграрні підприємства скорочували обсяги виробництва порівняно з попереднім роком. По господарствам усіх категорій, у 2017 р. було скорочення на рівні 2,2 %, у 2015 р. проти 2014 р. – зменшення на 4,8 %.

Динаміка обсягів виробництва валової продукції сільського господарства у постійних цінах дозволяє виявити серйозні структурні проблеми, що визначають сучасний стан аграрного сектора економіки України. Позитивним є те, що за період 2010-2018 рр. господарства усіх категорій збільшили обсяги виробництва продукції сільського господарства на 43,7%, відбулося це більшою мірою за рахунок нарощування обсягів виробництва рослинницької продукції – на 64,7%, виробництво продукції тваринництва збільшили лише на 5,7% (табл. 2).

2. Динаміка виробництва продукції сільського господарства у постійних цінах підприємствами України, 2010-2018 рр.¹, млн. грн

Роки	Господарства усіх категорій		
	продукція сільського господарства	з неї	
		продукція рослинництва	продукція тваринництва
2010	187526,1	120591,4	66934,7
2011	225381,8	157561,9	67819,9
2012	216589,8	145843,6	70746,2
2013	246109,4	172131,2	73978,2
2014	251427,2	177707,9	73719,3
2015	239467,3	168439,0	71028,3
2016	254640,5	185052,1	69588,4
2017	249157,0	179474,6	69682,4
2018	269408,1	198658,1	70750,0
2018 до 2010, %	143,7	164,7	105,7

¹ дані за 2010-2018 роки наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя, а також за 2014-2018 роки без урахування частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях

Джерело: розраховано за даними [4]

Всю сукупність факторів, які впливають на функціонування аграрного сектора економіки, можна уявити у вигляді такого ланцюжка: відсутність адекватної бажанням аграріїв державної підтримки, високий рівень ризиків в аграрному виробництві, низький рівень цін на сільськогосподарську продукцію і диспаритет цін. При цьому поштовх до розвитку, з точки зору аграрного бізнесу і сільського населення,

традиційно очікується в першу чергу від держави, через державні інвестиції і систему державних видатків.

В умовах постійного коливання показників ефективності функціонування аграрного сектору економіки України необхідним є безперервний контроль (моніторинг) показників продуктивності праці. Головним критерієм, за яким можливо прослідкувати зміни в рівнях продуктивності праці є темпи її зростання, які у порівнянні зі світовою практикою є значно нижчими. Від рівня оптимізації використання трудових ресурсів значною мірою залежить конкурентоспроможність кінцевого продукту, оскільки ця умова дозволяє збільшити обсяги виробництва продукції, відносно зменшити постійні питомі витрати сукупної праці, що зменшує вартість виробу, відбувається безпосередня трансформація продукту, поява в ньому споживчих цінностей, нового попиту і ринків. Підвищенню продуктивності праці сприяє передусім зацікавленість робітників у результатах виробництва, умови праці, активність розвитку науково-технічного прогресу.

Прикладом високої ефективності та віддачі науки є економічний розвиток Сполучених Штатів Америки. Тут аграрний сектор з року в рік залишається конкурентоспроможним, не дивлячись на високі матеріальні витрати та, зокрема, праці. Продуктивність сільського господарства США швидкими темпами зростала з часу Другої Світової війни, а з 50-х років 20 століття зросла вдвічі. В економіці США протягом 1960-1989 років щорічна зміна продуктивності праці становила в окремі роки від -1,9% до +4,4%, у тривалому періоді протягом століття приріст коливався в межах 2-3%. Щорічне збільшення ефективності праці на 2,5% дозволяє подвоїти виробництво у розрахунку на годину витраченої праці протягом 28 років, а за таких темпів американська продуктивність праці залишається найвищою в світі [5].

⁵ Dale Colyer, P. Lynn Kennedy, R. Paul Krugman et al. editors. Competition in agriculture: the United State in the Word Market. NY.: Food Products Press, 2000. 323 p.

Показники ефективності використання трудових ресурсів діяльності аграрних підприємств, зокрема продуктивність праці також мають зростаючу динаміку (табл. 3).

3. Динаміка продукції сільського господарства у постійних цінах розрахунку на одну особу за регіонами України, 2018 р.

Регіони	Господарства усіх категорій		У т.ч. сільськогосподарські підприємства	
	грн	2018 р. у % до 2017 р.	грн	2018 р. у % до 2017 р.
Україна	6374	108,7	3745	113,2
Вінницька	14406	111,7	9663	118,1
Волинська	6837	103,4	3055	111,3
Дніпропетровська	4867	103,1	3000	103,6
Донецька	1663	91,4	932	89,8
Житомирська	9079	112,8	4261	118,2
Закарпатська	3420	107,0	298	112,9
Запорізька	4795	86,4	2619	84,4
Івано-Франківська	4441	101,6	1514	104,8
Київська	3918	123,1	2739	133,0
Кіровоградська	13149	121,9	7936	128,5
Луганська	2290	110,4	1360	105,9
Львівська	4034	104,0	1664	110,3
Миколаївська	8240	106,9	4873	110,7
Одеська	5015	101,3	2989	100,5
Полтавська	12612	125,1	8349	132,2
Рівненська	6245	102,8	2313	110,3
Сумська	10445	112,7	7348	117,9
Тернопільська	9376	104,5	5435	107,2
Харківська	5568	106,5	3128	110,3
Херсонська	10787	101,4	5714	102,3
Хмельницька	11363	103,5	7117	105,6
Черкаська	13421	124,1	10292	125,7
Чернівецька	5246	105,5	1281	110,4
Чернігівська	11983	112,6	8758	117,2

Джерело: побудовано за даними [6]

У 2018 р. проти 2017 р. виробництво продукції сільського господарства у розрахунку на одну особу по господарствам усіх категорій найбільше зросло по Полтавській області – на 25,1%, на другому місці – по Київській та Кіровоградській області відповідно на 23,1% та 21,9%. Зниження даного показника за 2017-2018 рр. відбулось

найбільше у Запорізькій області – на 13,6% та у Донецькій – на 8,6 %. У абсолютному розмірі у 2018 р. найвищий показник продуктивності праці був у Вінницькій області – 14,4 тис. грн у розрахунку на 1 особу, В межах 11-14 тис. грн знаходяться Чернігівська, Черкаська, Хмельницька, Кіровоградська, Полтавська області.

В умовах ринкових відносин, що характеризуються своєю динамічністю, господарюючі суб'єкти незалежно від форми власності самі планують свою діяльність і перспективи розвитку виходячи з розроблених ними господарських і соціальних завдань, попиту і пропозиції товарів і послуг. Рентабельність – це найважливіша економічна категорія, яка властива всім підприємствам, вона означає прибутковість підприємства і визначається шляхом зіставлення одержуваних результатів (прибутку, валового доходу) з витратами. Будучи узагальнюючим показником економічної ефективності сільськогосподарського виробництва, рентабельність відображає ефективність використання спожитих виробництвом ресурсів галузі – трудових, земельних і матеріальних, рівень управління та організації виробництва і праці, кількість, якість і результати реалізації продукції, можливості здійснення розширеного відтворення і економічного стимулювання працівників. Таким чином, рентабельність знаходить своє вираження, насамперед в наявності прибутку.

Визначення резервів підвищення рентабельності сільськогосподарського виробництва зводиться, з одного боку, до визначення резервів збільшення грошової виручки від реалізації, а з іншого – резервів зниження собівартості продукції. Тим часом в більшості господарств ця робота ведеться на недостатньому рівні. Складаються великі диспропорції між темпами зростання поголів'я худоби і розвитком кормової бази, темпами зростання виробництва рослинницької продукції і механізацією виробництва, рівнем технічного прогресу в галузі і кваліфікаційної грамотністю кадрів, витратами, що

збільшуються, низькою продуктивністю тварин, зниженням врожайності, організаційними формами ведення виробництва і оплатою праці. Отже, показник рентабельності є незамінним показником при поточному плануванні виробництва, а також при визначенні фінансового стану підприємства (табл. 4).

4. Динаміка рентабельності виробництва сільськогосподарської продукції підприємствах України, 2000-2018 рр., %

Роки	Продукція сільського господарства	У тому числі	
		продукція рослинництва	продукція тваринництва
2000	-1,0	30,8	-33,8
2001	18,3	35,8	-6,6
2002	4,9	22,3	-19,8
2003	12,6	41,7	-18,8
2004	8,1	20,3	-11,3
2005	6,8	7,9	5,0
2006	2,8	11,3	-11,0
2007	15,6	32,7	-13,4
2008	13,4	19,6	0,1
2009	13,8	16,9	5,5
2010	21,1	26,7	7,8
2011	27,0	32,3	13,0
2012	20,5	22,3	14,3
2013	11,2	11,1	11,3
2014 ¹	25,8	29,2	13,4
2015 ¹	25,1	44,7	5,4
2016 ¹	10,8	28,3	-6,8
2017 ¹	9,8	20,9	-1,3
2018 ¹	6,9	13,9	-0,03

² Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях

Джерело: розраховано за даними [7]

За період 2000-2018 рр. досягнутий рівень рентабельності – в межах 20% дозволяє забезпечувати лише просте відтворення виробництва. Вище 20% рентабельність була лише у 2014-2015 рр. Рослинництво є прибутковим за весь досліджуваний період, виробництво продукції тваринництва переважно є збитковим, в тому числі і за 2016-2018 рр. –

відповідно на рівні 6,8%,1,3%, 0,3% збитковості.

Для того щоб аграрний сектор розвивався стрімкими темпами, органи влади повинні більше підтримувати і фінансувати програми з модернізації матеріально-технічної бази аграрних підприємств і приватних фермерських господарств. Подібні інтенсивні заходи дозволять підвищити економічну ефективність сільськогосподарського виробництва. Інтенсивний шлях розвитку аграрного сектора економіки ґрунтується на використанні досягнень науково-технічного прогресу. Він має на увазі активне впровадження в рослинництво і тваринництво передових технологій, що дозволяють значно підвищити ефективність праці фермерів. Крім того, інтенсифікація пов'язана з використанням енергозберігаючих та ресурсозберігаючих винаходів. Держава повинна регулювати розвиток всіх основних елементів економічної системи, створювати умови як для розвитку промисловості, так і для модернізації сільського господарства.

Сучасний економічний розвиток аграрного сектору економіки – це не просто збільшення масштабів виробництва, це, перш за все, удосконалення якості виробленої продукції та факторів виробництва, поліпшення якісних характеристик економіки в цілому, знаменують перехід на нові рівні розвитку. Тому сучасну модель аграрного сектора економіки, що забезпечує високі темпи розвитку, можна уявити як систему заходів, в основі якої будуть:

- послідовна модернізація аграрного сектора економіки, направлена на: підвищення ефективності, конкурентоспроможності, забезпечення диверсифікації виробництва і значне зростання ресурсного потенціалу, ефективну інтеграцію в економічний простір, сприятливий інвестиційний і підприємницький клімат;

- позиціонування аграрного сектора як виду економічної діяльності, що забезпечує розвиток коопераційних зв'язків, які дозволяють оптимально поєднувати загальноукраїнські та регіональні

інтереси;

- перехід до принципів організації просторового розвитку аграрної економіки, орієнтованих на активізацію інноваційних складових, збільшення обсягів виробництва високотехнологічної та високоякісної продукції, прискорене впровадження нових технологій, нових видів інноваційної продукції та послуг;

- поетапне підвищення якості життя сільського населення, що забезпечує розвиток здібностей кожної людини, поліпшення умов життя і якості соціальної сфери, щоб вони в більшій мірі відповідали рівню і потребам модернізованої аграрної економіки.

Одним з найважливіших напрямків модернізації економіки є пом'якшення впливу обмежуючих факторів на траєкторію сталого розвитку і забезпечення якнайповнішої реалізації конкурентних переваг. Дійсно, особливістю сучасної моделі сталого розвитку сільських територій є те, що його результати все в меншій мірі визначаються географічним положенням, кліматом, наявністю матеріальних і фінансових можливостей і все в більшій мірі визначаються наявністю нематеріальних ресурсів: умінням використовувати наявні ресурси, ефективністю перетворення ресурсів або здатність господарського комплексу до впровадження нововведень і модернізації, більш того вміння формувати і накопичувати потенціал розвитку. В даному випадку мова йде про перехід від системи управління функціонуванням аграрної економіки до системи управління її розвитком, яке передбачає не стільки кількісне зростання, скільки якісне поліпшення соціально-економічних складових розвитку на основі активного використання інших факторів і ресурсів цього розвитку.